

УДК 027.54(477-25)НБУВ:[025.171:94(477-25)](049.32)

*Марина Анатоліївна Філіпович,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу кодикології та кодикографії
Інституту рукопису
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
e-mail: marifil@ukr.net*

**«ЗА РІКОЮ ЗА БИСТРОЮ ВОГНІ ГОРЯТЬ ВЕЛИКИЙ»:
РЕЦЕНЗІЯ ОЛЕНИ КОМПАНА НА КНИГИ Я. Є. БОРОВСЬКОГО
«ПОХОДЖЕННЯ КИЄВА: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ НАРИС»
(КИЇВ, 1981) ТА «МИФОЛОГИЧЕСКИЙ МИР
ДРЕВНИХ КИЕВЛЯН» (КИЕВ, 1982)**

Уперше до наукового обігу залучається невідома рецензія видатного українського радянського історика Олени Компан, виявлена в особовому архівному фонді вченої (ф. 297), що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. У рецензії розглядаються дві науково-популярні праці археолога Ярослава Боровського – «Походження Києва: історіографічний нарис» (Київ, 1981) та «Мифологический мир древних киевлян» (рос.) (Київ, 1982). Рецензійна стаття О. Компан розкриває талант неординарної дослідниці: здатність широко та системно мислити, виокремити оригінальні аспекти праці, що аналізується, побудувавши навколо неї власний самостійний твір. І врешті – демонструє неабиякий письменницький хист ученої.

Ключові слова: О. Компан, Я. Боровський, Інститут рукопису НБУВ, особовий архівний фонд, рецензія, українська радянська історіографія, медієвістика, історіософія, марксизм, середні віки, міфологія.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ) зберігається особовий архівний фонд видатного історика, доктора історичних наук Олени Компан (ф. 297). Олена Станіславівна Компан (19 березня 1916 р., м. Єнакієве – 17 липня 1986 р., м. Київ) належить до когорти українських радянських учених 30–70-х років ХХ ст., яким довелося працювати в умовах жорстко регламентованого радянського метанаративу, який нівелював реальний образ дослідника. Проте Олені Компан вдалося зберегти свою самобутність і творчу індивідуальність, про що свідчать її наукові розвідки та непростий науковий шлях.

Історичні погляди і світобачення О. Компан спиралися на марксистське підґрунтя. Проте не на вульгаризований марксизм, а на його інтерпретацію в гуманістичному та національно-культурному дусі. Науковим

© М. А. Філіпович, 2018

студіям Олени Компан притаманні творча розкутість, неординарність мислення, широта евристичного пошуку, компаративний контекст викладу.

У своїх спогадах про Олену Компан Михайло Брайчевський влучно зазначив: «Реально вона протягом майже всього творчого життя належала до розряду єретиків. За часів культу особи та стагнації її звинувачено в не досить ретельному дотриманні марксистського канону. В умовах відлиги та перебудови – у схильності до теоретичного догматизму» [1, с. 430].

Наукова спадщина О. С. Компан ще чекає на свого дослідника. Тут ми лише в загальних рисах підкреслимо те, що виокремлювало її серед інших радянських учених-істориків. Насамперед, обрану дослідницею «непопулярну» за тих часів тематику досліджень. О. Компан була істориком-медієвістом та філософом в історії. Досліджувала теоретичні та методологічні проблеми історичної науки – історіософію (зауважимо, що цей термін тоді не вживався і міг накликати звинувачення у відступленні від канонів марксизму). Значний масив робочих та підготовчих матеріалів в особовому фонді вченої свідчить про те, що вона працювала над монументальним історіософським дослідженням «Ще одна апологія історії» (робоча назва дослідження) [2]. Серед дослідницьких пріоритетів історика-медієвіста – історія середньовічного та ранньомодерного українського міста. Зазначимо, що термінові «середні віки» в періодизації історії України, за радянською формаційною теорією, місця не знайшлося. Олена Компан у своїх роботах прагнула переглянути існуючу історичну схему, відстоюючи необхідність застосовувати поняття «середні віки», «національні відродження», що характеризують надзвичайно важливі явища історії України [3, с. 420; 4]. З-під пера О. Компан вийшла ґрунтовна монографія «Міста України в другій половині XVII ст.» (Київ, 1963), що склала основу її докторської дисертації. Над цією темою дослідниця продовжувала працювати й надалі. В особистому архіві Олени Компан міститься неопублікована праця про українське місто в XIV – першій половині XVII ст. [5].

Отже, дослідниця українського середньовічного та ранньомодерного міста не могла залишити поза увагою появу двох науково-популярних праць історика та археолога Ярослава Боровського – «Мифологический мир древних киевлян» (Київ, 1982) (рос.) та «Походження Києва: історіографічний нарис» (Київ, 1981) і відповіла на них рецензійною статтею «За рікою за бистрою вогні горять великий».

Варто зазначити, що О. Компан була надзвичайно талановитим рецензентом. Усі рецензії, що вийшли з-під пера дослідниці, – не сухі банальні тексти з переліченням позитивних чи негативних моментів праць, що розглядаються. Її відгуки є рецензійними статтями – самостійними науковими розвідками, побудованими навколо тексту, що аналізується.

Рецензія, запропонована нами до публікації, та цілий ряд інших, написаних О. Компан, значною мірою розкривають талант неординарного дослідника – здатність широко та системно мислити, виокремити оригінальні аспекти рецензованої праці. І врешті, демонструють її неабиякий письменницький хист. Найвищу і найдорожчу оцінку творчості отримала Олена Компан від чоловіка – письменника Івана Сенченка: «...коли я читав твої перші начерки, то мені здавалося, що рецензія по-науковому суха, а тепер із здивуванням помітив, що крізь неї, як зелень крізь щілини в дерев'яних тротуарах, пробивається пристрасна душа, благородне серце. І мені було дуже приємно відзначити, відчуті і уяснити для себе: значить ти і в літературі така, як у житті, – багатогранна і блискуча» [6, с. 511].

Рецензійна стаття «За рікою за бистрою вогні горять великий» друкується вперше. Написано рецензію 5 жовтня 1982 р. А отже, належить до того періоду, коли доктор історичних наук О. Компан змушена була працювати вдома. У 1972 р. за пропаганду буржуазно-націоналістичних ідей і дружні взаємини з репресованими дисидентами (формально – внаслідок бюджетного скорочення «неперспективної тематики») вчену було звільнено з Інституту історії АН УРСР (1955–1972). Протягом двох років діяла заборона на її виступи в пресі.

Рецензія О. Компан складена на дві книги Ярослава Євгеновича Боровського (20 червня 1937 р., Ямпіль – 15 жовтня 2003 р., Київ) – українського історика, археолога, наукового співробітника Київської експедиції Інституту археології НАН України. «Звіти» експедиції Я. Боровського за 1973–1982 рр., що зберігаються в архіві Інституту археології НАН України, свідчать про його активну участь у найвизначніших розкопках у Києві в 1970–2000-х роках, починаючи від дослідження мурованого палацу княгині Ольги на Старокиївській горі та знаменитих дерев'яних зрубів на Подолі.

Під його керівництвом розкрито численні могильники, садиби, вулиці, житлові та ремісничі комплекси X–XIII ст. у «граді Володимира» та «граді Ярослава», на Копиревому кінці та Щекавиці. Це – різні ділянки вулиць Володимирської, Великої Житомирської, Рейтарської, Стрітенської, Золоторітської, у Киянівському провулку та на горі Дитинець [7, с. 136].

У рецензованій статті на праці Я. Боровського О. Компан відзначає позитивні риси стилю мислення дослідника (праця «Мифологический мир древних киевлян»): «На щастя, він не належить до досить поширеного типу вчених, котрі сумлінний опис археологічних знахідок вважають апофеозом наукової діяльності. Для нього це лише робочий момент на шляху інтенсивного наукового пошуку, пізнання та реконструювання минулого життя людського суспільства» [8, арк. 1].

Рецензент підкреслює оригінальність наукової праці Я. Боровського «Походження Києва: історіографічний нарис», в якій автор уперше в радянській історіографії висвітлює процес дослідження історії давнього Києва від «Нестора до наших часів». О. Компан відзначає скрупульозність викладу, що, на її думку, «робить працю цінним посібником як для спеціаліста-історика, так і аматора-краєзнавця». Проте, на відміну від попередньої праці, критикує автора за відсутність аналізу та виразної авторської позиції.

Вартими уваги є й авторські пасажі рецензії, в які О. Компан вкладає свої думки та переконання про єдність світового процесу, універсальний, всесвітній характер історичного досвіду: «Безперервним потоком з глибини віків линуть до нас позивні предків, нагадуючи про себе, про єдність суспільного розвитку, про естафету осягнень людського розуму, таїнство повторюваності в природі і суспільстві, про життєдайну силу мудрого звичаю, традиції, про обов'язок берегти досвід минулого як свою пам'ять, як благословення батьків» [8, арк. 4].

Цікавими є думки Олени Компан як фахівця з історії середньовічних та ранньомодерних міст України щодо виникнення та еволюції міських поселень на теренах України: «Додамо до міркувань учених з приводу ролі торгівлі, що серед різних типів доміських поселень «торгові посади», «торгові містечка» мали найбільше шансів еволюціонувати в справжнє міське поселення» [8, арк. 6].

Також відзначимо й особливий «національний» компонент, присутній у рецензійній статті О. Компан. Так, дослідниця надає перевагу терміну «Київська держава»; підкреслює, що язичницькі пантеїстичні уявлення позначилися на мистецтві *Київської держави* і пізніше *на мистецтві України*, відобразилися в творчості діячів *київської культури* нового часу [8].

Документ, що публікується, є авторизованим машинописом, з правками рукою автора (кульковою ручкою, олівцем та фломастером). Містить дату та підпис О. Компан. Лексичні та стилістичні особливості тексту збережено. Окремі друкарські огріхи й механічні помилки беззастережно виправлено.

«За рікою за бистрою вогні горять великий»

Серед видань «Наукової думки», присвячених 1500-літтю Києва, є дві книги Я. Боровського, що побачили світ в 1981–1982 рр. Це – історіографічний нарис «Походження Києва» українською мовою та твір «Мифологический мир древних киевлян» російською мовою. Обидві книги містять фотокопії археологічних знахідок, літописних текстів, мініатюр Радзивілівського літопису, портрети відомих вітчизняних істориків, списки літератури, а також іменний покажчик в нари-

сі «Походження Києва». Автор-археолог широко використав дані літописів і матеріали археологічних експедицій. На щастя, він не належить до досить поширеного типу вчених, котрі сумлінний опис археологічних знахідок вважають апофеозом наукової діяльності. Для нього це лише робочий момент на шляху інтенсивного наукового пошуку, пізнання та реконструкції минулого життя людського суспільства.

На перший погляд, тематично незв'язані книги Я. Боровського, кожна по-своєму, служать висвітленню багато в чому ще загадкової історії виникнення Києва, її загальних обставин і часу. Книга про міфологію древніх киян вийшла другою, але, при ближчому знайомстві, виявляється доцільним почати розмову саме з неї. Адже світ язичницьких міфів оточував колиску слов'янства і оте селище полянського племені, з якого виріс Київ. Свідомість перших киян була пройнята язичництвом.

Насичена цікавими фактами та коментарями авторська розповідь про складний процес формування духовного світу полян, цього «наймогутнішого з усіх слов'янських племен», становить повчальний і цікавий сюжет. Міфологічна система древніх слов'ян в докиївський і початковий період історії Києва віддзеркалює уявлення її творців про себе, свій час і умови життя. Язичницькі вірування спочатку полягали в обоготворенні таємничих сил природи, поклонінні і жертвопринесенні деревам, лісам, джерелам, вітру, тваринам, вогню, сонцю тощо. З часом ці сили почали заступати антропоморфні божества. Та в якій би то не було формі на всіх етапах язичницької міфотворчості особливе місце належало сонцеві. Символові сонця колу, а також богів, котрий в різний час уособлювався в образах Купали, Ярила, Дажьбога, Сварога, Перуна, присвячувалися приказки, загадки, пісні. Чимало з них, як, наприклад, приказка-загадка «За лісом за пралісом золота діжа сходить» або колядка «За річкою за бистою вогні горять великі» збереглися в обрядовій практиці, у фольклорі України до сьогодні.

Зріле середньовіччя, перейнявши частину міфів первіснообщинного ладу, створило свою власну систему міфів. На руїнах язичницьких капищ та уламках ідолів піднялися християнські храми, а язичницькі боги поступилися місцем єдиному богові та сонму святих християнської церкви. Ці святі перейняли чимало функцій своїх попередників. Згадати хоча б святу Парасковію П'ятницю, покровительку ремесла і торгівлі, на честь якої майже в кожному місті на Русі будувалися церкви і писалися ікони. Ця свята заступила згадувану в творі Я. Боровського древню богиню Мокош, що опікувалася різними жіночими заняттями, і насамперед – прядінням та ткацтвом. Древні кияни щиро шанували Парасковію П'ятницю.

Язичницький етап в духовному розвитку слов'ян був часткою аналогічного світового процесу, хоча в різних країнах він не завжди збігався в часі. І автор справедливо відзначає існування спільних рис у міфотворчості слов'ян та інших народів. Виявом історичної закономірності, спільної для різних народів, є ситуація, коли словенська Лада видається родичкою гречанки Афродіти, Перун виявляє схожість із старогрецьким богом Зевсом, а культ Рода наближається до культу грецької Артеміді.

Язичництво з його системою міфів було ідеологією первіснообщинного ладу. Та для свого часу це не була примітивна або хитка споруда на примітивному економічному базисі. Це була могутня сила, здатна як лякати, так і надихати людину, шкодити їй і сприяти їй. Уважний, об'єктивний розгляд особливостей міфологічного світосприймання як ідеології древніх киян, а також визнання за нею певного конструктивного моменту аж ніяк не є апологією варварства. Попри зло і жорстокість, які завжди несе з собою сліпа віра, язичництво включало в себе і позитивні моменти, які забезпечили певні досягнення язичників і не зникли без сліду з приходом християнства. Залишилося неоціненне багатство досвіду, створені народом мистецькі та етичні цінності, відчуття близькості до природи, прив'язаність до рідного дому, селища, краю. В далекі дохристиянські часи уходить коріння прекрасної пісенної творчості українського народу, сповненої і досі язичницьких образів та сили інтонацій. В часи випробувань древнього киянина зігрівали і підбадьорювали перекази та легенди про мужніх воїнів слов'янського племені. Не з холодним серцем зводили і прикрашали кияни свої перші міста. Коли будівничі поляни геніально вписували вибагливий силует древнього Києва в природні лінії великої ріки, пагорбів та долин, ними керувала не лише матеріальна необхідність, потреба захисту, житла, але й високе натхнення, мистецький запал, прагнення творчого самовиявлення, хай неусвідомлене щасливе почуття єдності з безмежним світом.

Не лише гнітючий страх перед непізнаними силами природи, але й щось від поезії язичництва, як від прадавньої казки увійшло в духовний світ середньовіччя і злилося з новим типом міфотворчості. Ми переконуємося в цьому, коли роздивляємося, зокрема, зображення язичника-скомороха на фресці київської Софії, де воно мирно сусідує з величною Орантою. Язичницькі пантеїстичні уявлення, що на свій лад відбивали реальне оточення, соковиті, яскраві барви природи Подніпров'я позначилися на образотворчому мистецтві Київської Русі і пізніше на мистецтві України, просочилися в проповіді і лекції, художні твори діячів київської культури нового часу. Ця обставина не раз ставала причиною звинувачень цих діячів в єретичних збоченнях.

Безперервним потоком з глибини віків линуть до нас позивні предків, нагадуючи про себе, про єдність суспільного розвитку, про естафету досягнень людського розуму, таїнство повторюваності в природі і суспільстві, про життєдайну силу мудрого звичаю, традиції, про обов'язок берегти досвід минулого як свою пам'ять, як благословення батьків.

Там, у глибині віків, починається історія Києва, про яку розповідається в другій книзі Я. Боровського. Вперше в радянській історіографії висвітлюється процес дослідження багатьма поколіннями вчених, від Нестора до наших днів, початкової історії Києва. Скрупульозно точний виклад робить цю працю цінним посібником як для спеціаліста-історика, так і аматора-краєзнавця. На жаль, ювілейний характер нарису в ряді випадків дещо применшив виразність авторської позиції щодо способу вирішення проблеми походження Києва.

В нарисі цілком правомірно особливу увагу приділено працям радянських істориків, котрі розглядають походження давньоруських міст, і в тому числі Києва, з позицій історичного матеріалізму. Та було б, на нашу думку, доцільним виклад

поглядів представників дорадянської історіографії поєднати з аналізом цих поглядів в світлі історико-матеріалістичного вчення про місто.

Місто в марксистському розумінні є соціально-економічним явищем, яке виникає на певному етапі історичного розвитку. Безпосередньо його породжує великий поділ праці, відокремлення ремісничо-торговельної діяльності від землеробської. Останнє, як відомо, відбувається в процесі зародження і розвитку феодального способу виробництва, в період так званого середньовіччя. Природно, що вирішення проблеми походження Києва в послідовно науковому плані в домарксистській історіографії було неможливим. Але певні здогадки і припущення, які наближалися в тій чи іншій мірі до такого вирішення, мали місце як в дворянській, так і буржуазній історіографії. Містили в собі раціональні зерна висловлені в різний час міркування В. М. Татищева, І. А. Лінниченка, К. В. Шероцького про виникнення Києва «ще до Христа», «багато раніше за V–VI ст.», «за незапам'ятних часів». Оскільки об'єктивно не йшлося про місто в його сучасному науковому розумінні, а про поселення Київ, слід віддати належне вченим, вони, при всій, здавалося б, розпливчатості і ненауковості їх тверджень, вказували на існування тривалого процесу розвитку поселення. Інтуїція вчених, писемні матеріали, а з кінця XIX ст. і археологічні знахідки, як виявилось з часом, не завела.

Представник дворянської історіографії М. М. Карамзін заперечував гунську концепцію походження Києва, згідно з здоровим глуздом, на тій підставі, що «гуны народ кочевой и не могли строить городов». Але мав він до цього «и другие исторические доводы», викладені ним на початку XIX ст. в «Історії держави Російської» в зв'язку із запереченням неслов'янського походження Київської держави. Головні з його висновків підтвердилися дослідженнями наступних поколінь вчених.

Помітні осягнення належали також прибічникам торгової концепції. В. І. Ключевський вважав, що Київ виріс з торгового посаду. Потрібно сказати, що торгівля, не будучи сама по собі достатньою умовою для розвитку міського життя, становить один з вирішальних елементів в цьому процесі. Вчені, які пов'язували виникнення міст на Подніпров'ї з поживленням тут торгівлі, відчували реально існуючий тут зв'язок будівництва поселень з глибинними соціально-економічними процесами в житті краю. Мали до певної міри рацію всі дослідники, які говорили про важливу роль у виникненні міста великого торгового шляху «з варяг у греки». Радянський вчений П. П. Толочко справедливо відзначав «мікрогеографічне положення Київської території» та величезну роль торгового шляху, що зачинявся наче «на ключ» біля Києва. Додамо до міркувань вчених з приводу ролі торгівлі, що серед різних типів доміських поселень «торгові посади», «торгові містечка» мали найбільше шансів еволюціонувати в справжнє міське поселення.

Утворення міста процес не одноактний, не справа одного або кількох ремесників. Він невід'ємний від тривалого процесу поділу праці. Виділення ремесла і торгівлі в окрему групу занять, навіть коли воно відбувалося в межах одного поселення, тобто при відсутності територіального розмежування, було прогресом, важливим кроком до народження міста. Такі елементи міського життя на території Києва щедро засвідчуються матеріалами зарубинецько-корчуватівської культури з початку н. е., а пізніше ще черняхівської культури. І вони не залишають

сумніву також в існуванні постійного поселення на території сучасного Києва з перших століть н. е. Тому важко погодитись з застереженням деякого з дослідників не виводити історію Києва за межі середньовіччя, тобто не шукати його сліди до V–VI ст. Початкова історія Києва разом з протокиївським періодом сягає початків н. е.

Місто, яке виразно постало перед зором дослідника десь в V–VI ст., було результатом тривалого попереднього процесу. Відсікати його від цього процесу неправомірно. Це було б актом, подібним до ампутації частини здорового організму, що нормально функціонує. Ми маємо чітке наукове обґрунтування безперервного історичного розвитку Києва як поселення від рубежу першого тисячоліття н. е. в працях відомих радянських вчених В. О. Рибаківа, В. П. Петрова, В. Й. Довженка, І. М. Самойловського, М. Ю. Брайчевського, І. Г. Шовкопляса, Р. О. Юри та інш. В спеціальному дослідженні М. Ю. Брайчевського «Коли і як виник Київ» (К., 1963) на підставі аналізу широкого кола джерел показано процес виникнення «протокиївського ядра» протягом ряду століть. Поділяючи висновки М. Ю. Брайчевського, І. П. Крип'якевич назвав його працю «значним внеском у дослідження найранішого періоду розвитку Києва».

В історії, як і в кожній науці, немає ізольованих фактів. Вони існують у взаємодії. Кожний науково встановлений факт сприяє усуненню темних місць в загальній¹ картині історії, викликає потребу дальших пошуків і уточнень. Так, досягнення вчених в справі встановлення віку Києва відіграли важливу роль в спростуванні антислов'янської концепції походження Київської держави.

Марксистсько-ленінська концепція походження Києва як закономірного наслідку процесу великого поділу праці на Середньому Подніпров'ї об'єктивно вказує на неспроможність норманістської концепції. Навіть припустивши, що першими князями у Києві були вихідці з Скандинавії, доведеться визнати, що не вони викликали до життя державу, а навпаки, потреби державного життя, яке вже функціонувало, могло б поставити на якійсь час на князівський престол пришельців з півночі. Згідно з поглядами норманістів, Київ і територія, яка до нього прилягала, були убогим краєм, з невідповідно до свідчень історичних джерел бідною економікою, нечисленним і безпомічним, нездатним до організованого життя населенням. Спростовуючи таке уявлення про предків сучасних киян, Б. Д. Греков писав, що вже за багато століть до того, як Київ став відомою в світі «столицею великої держави, створеної багаточисельним і сильним народом», тут, в Середньому Подніпров'ї, «життя вже було джерелом». Що ж, із задоволенням констатуємо, що оті язичники, про яких так цікаво розповів Я. Боровський в книзі «Мифологический мир древних киевлян», були життєстверджуючою, творчою силою, здоровим молодим організмом, здатним до саморозвитку.

Інтригуюче цікавою темою в проблемі походження Києва є питання про достовірність згаданого в «Повісті временних літ» Кия, котрий, згідно твердження літописця, був разом з братами Щеком і Хоривом та сестрою Либіддю засновником Києва. Автор не просто констатує наявність на сьогодні достатніх підстав,

¹ Вставка: загальній.

щоб не сумніватись в історичності постаті Кия. Лінія Кия проходить в його праці паралельно опису поглядів вчених на час¹ і обставини заснування міста, обростаючи весь час новими деталями. Серед особливо цікавих міркувань вчених хочеться нагадати думку В. О. Рибаківа з приводу етимології слова «кий». В старослов'янській і українській мові це слово осмислюється як палка, палиця, кий, молот. Присвійна форма назви Київ, твердить Б. О. Рибаків, сама за себе говорить, бо означає місто Кия.

В такому трактуванні ім'я Кия, вважав вчений, асоціюється з ім'ям середньовічного правителя Франкської держави Карла Мартелла – Карл Молот, що підкреслює природність цього імені для тих часів, [наприклад] для Київської держави². Цікаву деталь з історії³ про Кия та його час наводить в одній з своїх праць академік Д. С. Ліхачов. Він пише, що в VII ст. слов'янські дружинники занесли у Вірменію переказ про князівську династію Кия, а вірменський історик Зеноб Глак записав цей переказ і зберіг таким чином відомості про слов'янські міста для наступних поколінь. Цей документ вказує на існування у східнослов'янських племен вже в VII ст. переказів, які нараховували майже пів тисячоліття. Зазначені погляди на достовірність Кия, етимологію його імені з деякими корективами поділяють й інші вчені, в тому числі і автор монографії «Коли і як виник Київ». Що ж, наведені міркування мають наукові підстави. Однак Я. Боровський своєї точки зору про це чомусь не висловив.

Підсумовуючи працю, автор відзначає, що проблема походження Києва, попри все зроблене для її вирішення, була і залишається надалі «найважливішою в історії Києва». Погодимось з цим. Без історії Києва в усій сукупності її проблем немислима вітчизняна історія. В ній, як в краплині води, відобразилася історія⁴ народу. Йдеться про місто, яке здавна іменувалося «матір'ю міст руських». Знання його багатовікової історії⁵ служить усвідомленню громадянських цінностей, патріотичного обов'язку, без чого ми, як писав В. Й. Ключевський, «змушені визнати себе випадковостями, котрі не тямлять, як і для чого прийшли у світ».

Я. Боровський подарував нам щасливу нагоду зазирнути в минуле, у світ, де росли священні гаї полян, піднімалися перунові горби, співалися чаклунські пісні і серед них пісня про вогні, що горять «за рікою, за бистрою», світ, що був і залишається предметом уважного вивчення радянськими вченими.

Доктор історичних наук
Олена Компан
5–Х–82

¹ Виправлено на *вік*.

² *для Київської держави* викреслено.

³ Вставка: *з історії*.

⁴ Виправлено: *відобразилося життя*.

⁵ Виправлено: *минулого*.

Список використаних джерел

1. Брайчевський М. Пам'яті Олени Компан // Історик Олена Компан : матеріали до біогр. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2007. С. 429–436.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. 297. Од. зб. 145–168.
3. Олена Компан. Український Ренесанс. Роздуми історика над проблемами мистецтвознавства // Історик Олена Компан : матеріали до біогр. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2007. С. 416–421.
4. Компан О. С. Проблеми українського середньовіччя // Середні віки на Україні. Київ : Наук. думка, 1971. Вип. 1. С. 9–20.
5. ІР НБУВ. Ф. 297. Од. зб. 17–22.
6. Ясь О. Історичні погляди Олени Компан : до 90-річчя від дня народження // Історик Олена Компан : матеріали до біогр. / упоряд. Я. Компан. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2007. С. 489–517.
7. Боровський Я. Є. Археологія Української РСР // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; НАН України. Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1 : А–В. 688 с.
8. ІР НБУВ. Ф. 297. Од. зб. 70.

References

1. Braichevskiy, M. (2007). Pamiati Oleny Kompan [In the memory of Olena Kompan]. In *Istoryk Olena Kompan: materialy do biohrafii* [Historian Olena Kompan: biography materials] (pp. 429–436). Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. [In Ukrainian].
2. Fund 297. Units 145–168. Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Olena Kompan. Ukrainyskyi Renesans. Rozdumy istoryka nad problemamy mystetstvovnavstva [Olena Kompan. Ukrainian Renaissance. Thoughts of a historian on issues of Art Studies]. In *Istoryk Olena Kompan: materialy do biohrafii* [Historian Olena Kompan: biography materials] (pp. 416–421). (2007). Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. [In Ukrainian].
4. Kompan, O. S. (1971). Problemy ukrainskoho serednovichchia [Issues of the Ukrainian Middle Age]. In *Seredni viky na Ukraini* [Middle Age in Ukraine], Is. 1, pp. 9–20. Kyiv : Naukova Dumka. [In Ukrainian].
5. Fund 297. Units 17–22. Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Yas, O. (2007). Istorychni pohliady Oleny Kompan: do 90-richchia vid dnia na rodzhennia [Historical views of Olena Kompan: 90th anniversary of the birth]. In *Istoryk Olena Kompan: materialy do biohrafii* [Historian Olena Kompan: biography materials] (pp. 489–517). Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. [In Ukrainian].
7. Borovskiy, Ya. (2003). Arkheolohiia Ukrainskoi RSR [Archeology of the Ukrainian SSR]. In V. A. Smolii, Ed., *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 tomakh* [Encyclopedia of the history of Ukraine: in 10 volumes]: Vol. 1. A–V. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
8. Fund 297. Unit 70. Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Maryna Anatoliivna Filipovych,
 Candidate of Historical Sciences,
 Head of the Department of Codicology and Codicography,
 Institute of Manuscript, Vernadsky National Library of Ukraine
 e-mail: marifil@ukr.net

“The Great Fires are Burning behind the Rapid River”: Olena Kompan’s review of the books of Ya. Ye. Borovskiy “The Origin of Kyiv: Historiographical Essay” (Kyiv, 1981) and “The Mythological World of Ancient Kievans” (Kyiv, 1982)

A review of the Ukrainian Soviet historian, doctor of historical sciences Olena Kompan (1916–1986), found in the personal archival fund of the scientist (F. 297) in the Institute of the Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine has been brought to the scientific circulation for the first time. The review deals with two popular scientific works by Kyiv archaeologist Yaroslav Borovskiy: “The Origin of Kyiv: Historiographical Essay” (Kyiv, 1981) and “Mythological World of Ancient Kievans” (Kyiv, 1982). The review article shows one of the many facets of the talent of Olena Kompan: the ability to think broadly and conceptually, to highlight the original aspects of the analyzed scientific work, creating around it a separate, independent work. And finally, it shows a great writer’s talent of an extraordinary researcher.

The review, written in the last period of O. Kompan’s life, expands the source base not only for the reconstruction of historical views of the scholar. It is of interest to researchers of the creative heritage of the Soviet scholars who were forced to exist within the framework of the severely regulated Soviet meta-narrative.

In the foreword to the publication, the scientific interests of Olena Kompan are briefly analyzed, with an emphasis on those scientific views that distinguished her from the masses of the Soviet historians of the 30s and 70s.

Key words: O. Kompan, Ya. Borovsky, Institute of Manuscript of VNLU, personal archival fund, review, Ukrainian Soviet historiography, medievalism, historiosophy, Marxism, Middle Ages, mythology.

Марина Анатольевна Филипович,
 кандидат исторических наук,
 заведующий отделом кодикологии и кодикографии
 Института рукописи
 Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского
 e-mail: marifil@ukr.net

«За рікою за бистрою вогні горять великії»: рецензія Елены Компан на книги Я. Е. Боровського «Походження Києва: історіографічний нарис» (Київ, 1981) и «Мифологический мир древних киевлян» (Киев, 1982).

Впервые в научный оборот вводится рецензия украинского советского историка, доктора исторических наук Елены Компан (1916–1986), выявленная в личном архивном фонде ученой (ф. 297) в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. В рецензии рассматриваются две научно-популярные работы киевского археолога Ярослава Боровского «Походження Києва: історіографічний нарис» (Київ, 1981) и «Мифологический мир древних киевлян»

(Киев, 1982). Статья-рецензия освещает одну из многочисленных граней таланта Елены Компан: способность широко и концептуально мыслить, выделить оригинальные аспекты анализируемой научной работы, создав вокруг нее собственное самостоятельное произведение. И, наконец, демонстрирует большой писательский талант неординарного исследователя.

Рецензия, написанная в последний период жизни Е. Компан, расширяет источниковую базу не только для реконструкции исторических взглядов ученой. Она представляет интерес для исследователей творческого наследия советских ученых, которые вынуждены были существовать в рамках жестко регламентированного советского метанарратива.

В предисловии к публикации кратко анализируются научные интересы Елены Компан с акцентом на те научные взгляды, которые выделяли ее из массы советских историков 30–70-х годов XX в.

Ключевые слова: Е. Компан, Я. Боровский, Институт рукописи НБУВ, личный архивный фонд, рецензия, украинская советская историография, медиевистика, историософия, марксизм, средние века, мифология.

*Статья подготовлена 21 лютого 2018 року;
подана до друку 5 квітня 2018 року.*